

<http://dx.doi.org/10.16926/p.2020.29.22>

Żaneta MARSZAŁEK-TRZEBIŃSKA

<https://orcid.org/0000-0002-1197-3540>

Uniwersytet Opolski

e-mail: [ztrzebinska@wp.pl](mailto:ztrzebinska@wp.pl)

## **Aktywność organizacyjna kobiet ziemi kaliskiej w okresie międzywojennym – wybrane aspekty działalności społeczno-oświatowej**

**Słowa kluczowe:** ruch kobiecy, okres międzywojenny, ziemia kaliska.

Polityka prowadzona przez zaborców na ziemiach polskich określała m.in. możliwości pracy organizacyjnej na danym terenie. W społeczeństwie obecne były różne tendencje światopoglądowe dotyczące postrzegania miejsca kobiety w przestrzeni publicznej, specyfiki jej zadań i obowiązków. Wraz z odzyskaniem przez państwo polskie niepodległości w 1918 r. kobietom przyznano prawa wyborcze. Mimo zrównania politycznego z mężczyznami zmiany w życiu społecznym kobiet nie nastąpiły nagle. Formy organizacyjne działalności kobiet najprężniej nadal rozwijały się w dużych ośrodkach miejskich, ale często oddziaływały na te powoływane w terenie. Wystąpił szereg inicjatyw, które w konsekwencji przyczyniły się do zmiany świadomości i postaw mieszkanek również ziemi kaliskiej. Problem aktywności organizacyjnej kobiet na tym terenie we wskazanym okresie daje wiele możliwości badawczych. Głównym celem artykułu jest określenie wybranych aspektów życia organizacyjnego kobiet mieszkających na terenie powiatu kaliskiego w okresie międzywojennym ze szczególnym zwróceniem uwagi na organizowanie się kobiet w przestrzeni wiejskiej.

Jeszcze przed odzyskaniem niepodległości działaczki społeczne na terenie ziemi kaliskiej zakładały organizacje dobroczynne, opiekuńcze, organizowały wystąpienia o charakterze edukacyjnym, spotkania kulturalne, zjazdy. Organizacje kobiece tworzyły sieć, czy raczej sieci struktur mocno zróżnicowanych i w wieloraki sposób powiązanych. Warto wymienić w tym miejscu takie przed-

stawicielki kaliskich aktywistek jak np.: Aleksandrę Parczewską, Melanię Parczewską, Bronisławę Gałczyńską, Zofię Chrzanowską czy Felicję Łączkowską – inicjatorkę „Piątków Literackich”<sup>1</sup>. Kobiety realizowały się poprzez działalność społeczną i charytatywną, aktywnie uczestniczyły w różnych stowarzyszeniach, miały wpływ na życie kulturalne miasta<sup>2</sup>. W Kaliszu działało wówczas m. in. Koło Pracy Kobiet, później Koło Pań, Liga Kobiet Stowarzyszenie Kobiet Polskich w Kaliszu, Stowarzyszenie Kobiet z Wyższym Wykształceniem, Związek Pań Domu. Późniejsze pokolenia kobiet czerpały z doświadczeń swych poprzedniczek i nierzadko kontynuowały zainicjowane wcześniej działania.

W okresie międzywojennym na terenie powiatu kaliskiego nadal wiodąca pozostała rola Kalisza jako ośrodka oddziałującego na otaczające go wsie i miasteczka. W mieście funkcjonowało około dziesięciu organizacji zrzeszających kobiety. Partie polityczne, ale i lokalne stowarzyszenia zakładały tzw. kobiece przybudówki. Zmiany społeczno-polityczne generowały i na tym terenie potrzebę modyfikacji wcześniejszego wzorca kulturowego płci, otwierały nowe obszary aktywności pozwalające na wykorzystanie uzyskanych praw politycznych. Postulaty rozwoju płci pięknej przez każde ze stowarzyszeń czy organizacji realizowane były odmiennie, ale koncentrowały się nie tyle na problemach życia politycznego, co zajmowały się przede wszystkim sprawami dotyczącymi podnoszenia statusu materialnego kobiet, pobudzania ich aspiracji zawodowych, intelektualnych oraz upowszechnieniem przekonania o równorzędnej pozycji kobiety względem mężczyzny<sup>3</sup>. Podejmowane działania w praktyce opierały się na współdziałaniu różnych organizacji<sup>4</sup>.

W przestrzeń działalności kobiecej wpisują się na tym terenie organizacje o ogólnokrajowym charakterze. Zakładał tu swoje koła współpracujący z obo-

<sup>1</sup> Były to stałe zebrania grupy kobiet (liczącej od 10 do 50 osób), poświęcone samokształceniu i dyskusjom literackim. Niekiedy zapraszano też wybitnych prelegentów spoza Kalisza. Uczestniczki „Piątków” organizowały wieczory okolicznościowe, reprezentowały środowisko kaliskie na krajowych uroczystościach (jubileusz Konopnickiej, Orzeszkowej). „Piątki” zapoczątkowały bibliotekę publiczną i muzeum, w czasie gdy władze nie zgadzały się jeszcze na otwarcie tych instytucji. Działały głównie do 1913, choć istniały jeszcze w okresie międzywojennym.

<sup>2</sup> Tak określone zadania aktywności kobiecej pozostawały w zgodzie z ówczesnym wzorcem kulturowym, przejętym jeszcze po czasach zaborów. Zob. D. Kałwa, *Nowoczesna społeczność? Modele działalności społecznej kobiet w Polsce*, [w:] *Z zagadnień historii pracy socjalnej w Polsce i w świecie*, red. A. Małek, K. Slany, I. Szczepaniak-Wiecha, Kraków 2006, s. 72–73.

<sup>3</sup> A. Chojnowski, *Kobiety i polityka w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Kobieta i świat polityki. Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX wieku*, red. A. Żarnowska i A. Szwarc, Warszawa 1994, s. 12–13.

<sup>4</sup> Dla międzywojennego ruchu kobiecego charakterystyczne były działania lokalne (często zogniskowane wokół działalności charytatywnej, oświatowej) oraz organizowanie się wokół konkretnych spraw ponad podziałami ideologicznymi.

zem sanacyjnym Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet (ZPOK)<sup>5</sup>. Na terenie Kalisza działał od 1930 r. Pismem z 29 kwietnia 1930 r. przewodnicząca Zarządu Głównego Zofia Moraczewska upoważniła Stefanę Pawłowską do założenia oddziału kaliskiego<sup>6</sup>. Celem organizacji było wychowanie obywatelskie kobiet, stworzenie „nowego typu obywatelki polskiej”, świadomej swoich praw i obowiązków, zainteresowanej sprawami państwowymi i uczestniczącej w pracy „[...] nad podniesieniem poziomu etycznego, kulturalnego, gospodarczego i społecznego”<sup>7</sup>. Praca oddziału była zorganizowana w świetlicach, kołach pracy. Zarówno w mieście, jak i w terenie prowadzono kursy metodyczne i doszkalać. Członkinie urządzały odczyty publiczne i wykłady. W 1933 r. przewodniczącą oddziału kaliskiego była Helena Staniewska. Ostatecznie Zarząd Zrzeszenia Powiatowego ukonstytuował się 19 listopada 1935 r. Przewodnictwo przejęła wówczas Maria Tucholska. W pracę organizacyjną ZPOK włączyły się też działaczki kaliskiego Stowarzyszenia Kobiet z Wyższym Wykształceniem. Podejmowały one również pracę organizacyjną wśród kobiet wiejskich. Jadwiga Badzianowa uzyskała już w grudniu 1933 r. zgodę Zarządu Wojewódzkiego na założenie oddziału w Opatówku. Zgodnie z obowiązującymi przepisami dokonano powołania miejscowego zarządu, a policja sporządziła stosowne sprawozdanie. Siedziba organizacji w Opatówku znajdowała się w Domu Sejmikowym – dawnym Seminarium dla Ochroniarek. Lista tego koła wskazuje na 15 członkiń<sup>8</sup>. Terenowe koło powołane zostało też w 1934 r. w Zbiersku, gdzie na zebranie organizacyjne Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet przybyło około 60 miejscowych przedstawicielek płci pięknej. W tym samym roku utworzone zostało też koło w Choczu. Spotkania kobiet odbywały się

<sup>5</sup> Do zadań należało rozpowszechnianie zasad równouprawnienia oraz zwiększenie aktywności kobiet w życiu publicznym. Ta polska organizacja feministyczna funkcjonowała w latach 1928–1939 i była jedną z największych i najbardziej wpływowych sanacyjnych organizacji kobiecych w Polsce. W okresie swojego szczytowego rozwoju (lata 1932–1934) liczyła blisko 50 tysięcy członkiń. Zob. M. Piwowarczyk, *Działania Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet na rzecz pomocy rodzinie*, „Wychowanie w Rodzinie” 2013, t. VII, s. 259; Z. Moraczewska, *Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet*, [w:] *Almanach Kalendarz Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet. Rok 1932*, Warszawa 1932, s. 9; Także: Z. Moraczewska, *Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet*, Wyd. II, Warszawa 1933, s. 78. J. Dufrat wskazuje, iż w połowie lat trzydziestych do Związku należało blisko 37 000 kobiet. Zob. J. Dufrat, *W służbie obozu marszałka Józefa Piłsudskiego. Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet (1928–1939)*, Kraków–Wrocław 2013, s. 15.

<sup>6</sup> Archiwum Państwowe w Kaliszu (APK), sygn. 142, Zespół Akt Starostwo Powiatowe w Kaliszu 1918–1939, Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet. Oddział w Kaliszu (1938), s. 5.

<sup>7</sup> *Z Kongresu Pracy Obywatelskiej Kobiet*, „Kobiety w Pracy”, nr 9, 1938; „Statut Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet”.

<sup>8</sup> APK, sygn. 142, Zespół Akt Starostwo Powiatowe w Kaliszu 1918–1939, Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet. Oddział w Kaliszu (1938). Lista Zarządu, s. 57–58.

tu w klasie Szkoły Powszechnej<sup>9</sup>. W Koźminku powołanie podobnego oddziału nastąpiło w styczniu 1934 r. Za zgodą przewodniczącej Zrzeszenia Wojewódzkiego dokonała tego aktu nauczycielka Wiktoria Kulpińska. Zachowane dokumenty, w tym sprawozdania policyjne przygotowane dla starostwa przez komendantów lokalnych posterunków policji, zawierają szczegółową charakterystykę założycielek i przedstawicielek wchodzących w skład zarządów. Podobne oddziały Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet zostały zorganizowane w Stawiszynie, Szczypiornie, Godzieszach czy Błazskach. Pod koniec 1935 r. w terenie działało już 9 kół Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet. Organizacja ta prowadziła głównie działalność oświatową. Na terenie gminy Godziesze Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet organizował przedszkola i świetlice dla miejscowej ludności. Pismo starosty powiatu kaliskiego z 23 lutego 1934 r. wskazuje na znaczenie organizacji na tym terenie „[...] z uwagi na wielce społeczną pracę wspomnianej instytucji, w interesie Zarządu gminnego leży, by spieszyć jej z wydatną pomocą. Mając to na uwadze przy układaniu budżetów na 1934/1935 r. należy wstawić na ten cel taka pozycję który by choć w części ułatwiła pracę miejscowemu Zarządowi, a co za tym idzie zapewniła pomyślny rozwój tak pożytecznej placówce”<sup>10</sup>. Ponadto w Kaliszu działały koła miejskie: Kalisz Dworzec, Kalisz miasto, Kalisz Rypinek<sup>11</sup>. Na Nadzwyczajnym Walnym Zebraniu 6 kwietnia 1936 r. w Kaliszu przewodnictwo nad organizacją przejęła Jadwiga Gołembowska. Aktywistki włączały się w wychowanie obywatelskie kobiet, rozwijały zainteresowania sprawami społecznymi poprzez szeroko zakrojoną działalność oświatową. Krzewiły etos pracy społecznej poprzez liczne odczyty tematyczne, kursy poświęcone zajęciom kobiecym<sup>12</sup>. 8 czerwca 1937 r. przywództwo przejęła Zofia Byczyńska.

Organizacje kobiece wpisywały się również w działania podejmowane w nurcie narodowo-katolickim<sup>13</sup>. Koło Polek było jedną z pierwszych powojennych organizacji skupiających kobiety. Jego zadaniem początkowo było materialne i moralne wsparcie polskich żołnierzy. Koło Polek powstało w 1920 r.

<sup>9</sup> APK, sygn. 142, Zespół Akt Starostwo Powiatowe w Kaliszu 1918–1939, Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet. Oddział w Kaliszu (1938). Do Urzędu Starostwa Powiatowego w Kaliszu, s. 36.

<sup>10</sup> APK, sygn. 142, Zespół Akt Starostwo Powiatowe w Kaliszu 1918–1939, Zarząd Gminy Godziesze. Szkolnictwo i oświata, sygn. 66. s. 3.

<sup>11</sup> APK, sygn. 142, Zespół Akt Starostwo Powiatowe w Kaliszu 1918–1939, Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet. Oddział w Kaliszu (1938). Sprawozdanie do Urzędu Starostwa Powiatowego w Kaliszu, s. 11.

<sup>12</sup> Po rozłamie w 1935 r. w organizacji na szczeblu centralnym na terenie powiatu kaliskiego nadal działał Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet, co potwierdzają sprawozdania z przebiegu walnych zebrań i wyboru władz organizacji.

<sup>13</sup> Kierunek ten reprezentowały Narodowa Organizacja Kobiet, Koło Polek. Charakter katolicki miały np. Stowarzyszenie Katolickiej Młodzieży Żeńskiej, Koła Gospodyń Wiejskich i Koła Ziemianek.

w Opatówku, nie było organizacją elitarną, ani polityczną, lecz od początku istnienia nastawioną służeńiu tworzącemu się polskiemu społeczeństwu. Swą działalność rozpoczęło od niesienia pomocy powstającemu wojsku polskiemu stacjonującemu w Opatówku<sup>14</sup>. Wspierało je również finansowo<sup>15</sup>. Po zwycięstwie nad bolszewikami już w 1921 r. Koło Polek rozpoczęło pracę na użytek miejscowej ludności, organizując odczyty, a dochód z nich przeznaczало na różne cele społeczne. 19 lutego 1922 r. organizację przemianowano na Narodową Organizację Kobiet i pod tą nazwą staje się ona kontynuatorką Koła Polek.

Narodowa Organizacja Kobiet (NOK)<sup>16</sup> i Katolickie Stowarzyszenie Kobiet miały charakter prawicowy. Członkinie tych organizacji akcentowały walkę o wychowanie młodzieży w zgodzie z nauką Kościoła. Narodowa Organizacja Kobiet – oddział w Kaliszu powstała stosunkowo wcześniej, bo już w 1918 r. Pierwszą przewodniczącą była Julia Kreczunowiczowa. W 1922 r. w województwie łódzkim do Narodowej Organizacji Kobiet należało 25 000 kobiet. W latach 30. liczba ta znacząco zmalała, głównie z powodu wewnętrznych tarć spowodowanych coraz silniejszym wpływem kierownictwa Stronnictwa Narodowego<sup>17</sup>. Oddział w Kaliszu liczył kilka sekcji. Członkinie placówki w Kaliszu utworzyły w 1923 r. Uniwersytet Powszechny im. Henryka Sienkiewicza. Prowadzono wykłady w niedziele, wstęp był bezpłatny. Wszechnica funkcjonowała z przerwami do lat 30. Tematyka wykładów obejmowała: literaturę, prawo, historię, higienę, geografię, medycynę, naukę obywatelstwa<sup>18</sup>. Członkinie powołały również przedszkole, organizowały kolonie letnie dla dzieci z najbiedniej-

<sup>14</sup> Członkinie dostarczyły 4 fartuchy sanitarne, 4 sztandary Czerwonego Krzyża, 6 ręczników, 200 woreczków opatrunkowych. Koło Polek wspierało również żołnierzy kaliskiego 29 pułku piechoty walczących pod Warszawą, dowożąc nawet prowiant. Członkinie zaopatrywały żołnierzy w rękawice i skarpety własnoręcznie wykonane z przędzy wełnianej. Zob. D. Nowakowska, Koło Polek, „Opatowianin” 1995, s. 2.

<sup>15</sup> Gotówkę uzyskiwano z dobrowolnych ofiar jak również z innych możliwych źródeł np. z rozpowszechniania i sprzedaży plakatów i portretów generała Hallera. Pierwsze uzyskane w ten sposób pieniądze w kwocie 1451 mk otrzymał 29 pułk kaliski. Za: <http://www.biblioteka.opatowek.pl/historia/organizacje-kulturalno-spoeczne/kolo-polek.html> (dostęp z dnia 20.09.2020 r.)

<sup>16</sup> Organizacja działała od 1919 do 1939 r., była jednym z najważniejszych i zarazem najliczniejszych stowarzyszeń kobiecych w II Rzeczypospolitej. Jej przedstawicielki były związane z Narodową Demokracją. Do głównych obszarów aktywności należała działalność charytatywna, edukacyjna oraz poszerzanie, pielęgnowanie kultury i tradycji polskiej. NOK organizowała wiece polityczne, promowała czytelnictwo, prowadziła bursy i przedszkola. Cele i sposób funkcjonowania NOK odpowiadały wyzwaniom, które przyniosło ze sobą powstanie niepodległego państwa polskiego. Zakładano, że kobiety mają prawo uczestniczyć w życiu publicznym, ale nie w zakresie dążenia do uzyskania władzy politycznej, gdyż zagrażałoby to tradycyjnemu modelowi rodziny i było sprzeczne z misją macierzyństwa.

<sup>17</sup> M. Niemczyk, *Narodowa Organizacja Kobiet (1919) w Łódzkiem*, <http://www.narodowalodz.pl/narodowa-organizacja-kobiet-1919-w-lodzkiem/> (dostęp: 20.04.2020 r.)

<sup>18</sup> E. Andrysiak, *Felicja Fączkowska (1860–1932). Twórczyni biblioteki publicznej i działaczka społeczna*, „Acta Universitatis Lodzensis” 2002, folia librorum 11, s. 161.

szych rodzin w podkaliskiej Wolicy przez cały okres międzywojenny<sup>19</sup>. Działały w ramach „Caritas”, niosąc pomoc potrzebującym. Oddział kaliski według meldunku z 1933 r. liczył około 200 członkiń. W latach trzydziestych przewodniczącą kaliskiego koła była Amelia Rożnowska. W grudniu 1936 r. w skład zarządu koła kaliskiego wchodziło 14 pań<sup>20</sup>.

Na terenie powiatu od 1922 r. funkcjonował oddział Narodowej Organizacji Kobiet w Opatówku. Odznaczał się bardzo bogatą działalnością, polegającą na bezpośredniej aktywizacji kobiet i na podejmowaniu szeregu inicjatyw do nich skierowanych. Podstawowymi celami pracy organizacji była oświata i niesienie pomocy potrzebującym<sup>21</sup>. Działalność oświatowa realizowana była przez powszechnie organizowane odczyty i pogadanki<sup>22</sup>. Funkcję przewodniczącej przez 11 lat pełniła Schlösserowa – właścicielka ziemiska z Brzezin. W początkowych latach swej działalności członkinie organizowały (przed kościołem) straganową sprzedaż pocztówek, obrazków świętych<sup>23</sup>. Koło prowadziło też bibliotekę parafialną, wydawało własną gazetkę „Gazetka dla Kobiet”<sup>24</sup>, prenumerowało czasopisma, np. „Bluszcz” (dla oszczędności wspólnie z organizacją „Sokół”)<sup>25</sup>, ale i „Goniec Kaliski”, „ABC”, „Kobieta w Świecie i Domu”, „Dziecko i Matka”<sup>26</sup>. W ramach pracy organizowane były zabawy, przedstawienia okolicznościowe, kiermasze, bale karnawałowe, wycieczki. Jako organizacja społeczna, Narodowa Organizacja Kobiet włączała się w przygotowania wyborów rządowo-

<sup>19</sup> Z *Narodowej Organizacji Kobiet*, „ABC Kaliskie” 1930, nr 100, s. 1; „ABC Kaliskie” 1938, nr 254, s. 1; Sekcja biblioteczna prowadziła bezpłatne wypożyczanie książek, a sekcja dochodów niestałych urządzała zabawy, z których zyski zasilaly kolonie dziecięce. Sekcja rozrywkowa urządzała wycieczki, majówki, przedstawienia amatorskie.

<sup>20</sup> APK, sygn. 591, Zespół Akt Starostwo Powiatowe w Kaliszu 1918-1939, s. 179.

<sup>21</sup> Kupuje odzież dla najbiedniejszych dzieci, udziela pomocy samotnym kobietom w postaci dopłat do czynszów, urządza przedszkolakom Gwiazdkę i Jajko Wielkanocne. W latach kryzysu biedne kobiety otrzymują opał na zimę, dzieci na gwiazdkę podarki zakupione z dobrowolnych ofiar członkiń NOK.

<sup>22</sup> Wygłaszali je prelegenci werbowani spośród grona światłych obywateli Opatówka, np. „Czego Polsce potrzeba” – p. Józef Perzyna, kierownik Preparandy Nauczycielskiej w Opatówku; odczyt z przeźrocami „O Krakowie” – p. Przedpełska; „O szkodliwości alkoholu” – dr Tokarzewski. Za: D. Nowakowska, *Narodowa Organizacja Kobiet, „Opatowianin”*, luty–lipiec–sierpień 1995; <http://www.biblioteka.opatowek.pl/historia/organizacje-kulturalno-spoeczne/narodowa-organizacja-kobiet.html> (dostęp z dnia 20.04.2020 r.)

<sup>23</sup> Z czasem ustawiły tu gablotę, w której umieszczane były czasopisma udostępniane szerszemu ogółowi społeczeństwa. Próbowano wyrabiać i rozwijać nawyk do czytania oraz wzbudzać zainteresowanie informacją z kraju i ze świata.

<sup>24</sup> Początkowo na cele organizacji kupowano jedną gazetę dla wszystkich członkiń.

<sup>25</sup> NOK współpracował na tym terenie z innymi organizacjami. Wspólnym dziełem była np. organizacja akademii ku czci Henryka Sienkiewicza oraz odczyty o tematyce historycznej, m.in. „Powstanie listopadowe”.

<sup>26</sup> D. Nowakowska, dz. cyt.

prezydenckich w 1922 r.<sup>27</sup>. W 1923 roku otwarta została ochronka, a wynagrodzenie ochraniarki<sup>28</sup> w połowie pokrywane było z funduszy organizacji<sup>29</sup>. W latach późniejszych formacja wsparła Akcję Katolicką w zorganizowaniu i urządzeniu przedszkola. Głównym celem Narodowej Organizacji Kobiet na tym terenie stała się praca samokształceniowa: odczyty, pogadanki na tematy aktualne i historyczne<sup>30</sup>. Kursy samokształceniowe stały się magnesem przyciągającym kobiety do organizacji. W 1925 r. liczyła ona już 115 członkiń. Młodsze z nich, wcześniej uczestniczki różnorodnych kursów samokształceniowych, brały udział w szkoleniach instruktorskich w Warszawie. Zdobyte tam wiadomości przekazywały członkiniom macierzystego koła<sup>31</sup>. Popularnością cieszyły się kursy np. guzikarstwa, kroju i szycia, trykotarski, gotowania i pieczenia oraz przyrządzania przetworów na zimę. NOK gwarantowała instruktorkę a poszczególne członkinie, które miały warunki i możliwości, udostępniały pomieszczenia (we własnych mieszkaniach)<sup>32</sup>. Trzon NOK stanowiły kobiety dojrzałe, doświadczone i zahartowane w działalności Koła Polek. Na rozwój organizacji wpłynęła liczna przynależność młodych kobiet, często zachęconych do pracy organizowanymi kursami czy wycieczkami. Lata trzydzieste przyniosły osłabienie w pracy organizacji, ale przetrwała ona do wybuchu II wojny światowej.

<sup>27</sup> Opatówek był wówczas podzielony na okręgi wyborcze, organizowano wiece przedwyborcze, agitowano również kobiety na rzecz frekwencji.

<sup>28</sup> Pensja dla ochraniarki wynosiła około 80 zł. miesięcznie. W 1924 r. ochraniarka wzięła udział w kursie oświatowo-kwalifikacyjnym w Kaliszu. W 1929 r. przedszkole straciło fachową przedszkolankę Walczakównę, ale wkrótce rozpoczęła pracę Gorajówna.

<sup>29</sup> D. Nowakowska, dz. cyt.

<sup>30</sup> Do cieszących się sporym zainteresowaniem należały: „Powstanie styczińskie”, „Cud nad Wisłą”, „Poznaj swój kraj”, „Jak pielęgnować niemowlęta”, „O pracy społecznej kobiet”, „Z działalności w sejmie”.

<sup>31</sup> Bienkowska – uczestniczka kursu instruktorskiego w Warszawie – wygłaszała odczyty pt. „Stanisław Staszic”, „Jan Kasprzowicz”, „O bogactwach Polski”. Ponadto „O cudach w Lourdes” mówiła Łodzina, „O Wawelu” – Essersowa, „O gen. Zagórskim” – Schlösserowa. Wykład „Rodzina polska” – Kotarbińska, a „Hodowla drobiu” – Żuławska. W latach kryzysu prowadzona działalność oświatowa nie słabnie. Prowadzone są nadal odczyty: „Socjalizm i komunizm”, „Sprawa zniesienia nauki religii w szkołach”, „Paderewski”, „Kongres kobiecy wychowania fizycznego” i np. „Jak podróżują ludzie po świecie”, „O wodach i morskich dziwach”. Bardzo interesującą pogadankę o Ziemi Świętej wygłosiła Essersowa, która była tam z pielgrzymką. D. Nowakowska, dz. cyt.

<sup>32</sup> Prowadzona była sprzedaż artykułów pierwszej potrzeby jak: mydło, soda, śledzie. Organizacja prowadziła wypożyczalnię międlarki, którą otrzymała od przewodniczącej p. Schlösserowej. NOK żyje i interesuje się wszelkimi zagadnieniami Opatówka i okolicznych wsi. Współorganizuje i uczestniczy we wszelkich uroczystościach, przy różnych okazjach. Kwestuje na „Macierz szkolną”, bierze udział w pochodzie „Ku czci Nieznanego Żołnierza”, organizuje wyjazd na wystawę gospodarczą wsi polskiej do Liskowa (bezpłatny przejazd dla członkiń funduje przewodnicząca koła Schlösserowa). W zamian członkinie opodatkowały się po 50 gr. Organizacja korzysta z pomieszczeń miejscowej sali kinowej. W dbałości o utrzymanie i wyposażenie sali NOK funduje kurtynę, którą bezinteresownie wymalowała Essersowa.

Do kształtujących postawy kobiet Kalisza i okolic zaliczyć też można wszelkiego rodzaju funkcjonujące już wcześniej organizacje młodzieżowe, zawodowe skupione wokół Akcji Katolickiej. Do 10 grudnia 1934 r. zgłoszono do Zarządu Katolickich Stowarzyszeń 114 oddziałów kobiet i 121 oddziałów mężczyzn. Powszechną organizacją stało się Katolickie Stowarzyszenie Kobiet. Jego koła funkcjonowały np. w Opatówku, gdzie ks. Leon Andrzejewski był organizatorem Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej Żeńskiej. W latach 30. przy kościele funkcjonowała biblioteka parafialna. Akcja Katolicka i Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży liczyły razem 170 członków, istniało 5 żeńskich oddziałów Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej liczących 109 członkiń i 5 męskich – 55 członków. W 1934 r. kierownictwa Katolickich Stowarzyszeń Kobiet i Mężów uczestniczyły w specjalnych kursach, które odbywały się w Kaliszu<sup>33</sup>. W 1933 r. przy parafii działały Kółka Żywego Różańca – 10 kółek niewiast i 5 kółek panien i 10 kółek dzieci<sup>34</sup>. Ogniska Akcji Katolickiej zaznaczyły swą działalność na wsiach, np. w Borowie, Tłokini, Michałowie. Podobna organizacja działała też w Liskowie. Sekcją żeńską kierowała Maria Piątkowska. Dziewczęta prowadziły kiosk z książkami, czasopismami i dewocjonaliami. Na łamach „Liskowianina” zachęcano mieszkańców wsi do kupowania książek. Działały nadal, powołane jeszcze na początku XX w., koła różańcowe parafianek. Tutaj już „W 1912 roku do koła należało 108 kobiet, a liczba uczestniczących w spotkaniach w 1913 roku wyniosła 300. Pracami Parafialnego Koła Kobiet w Liskowie kierowała współpracowniczka ks. W. Blizińskiego Anna Sprusińska”<sup>35</sup>. Co najmniej od początku XX w. Bractwo Różańcowe działało również przy parafii w Piątku Wielkim. Podczas procesji część kobiet występowała w strojach ludowych<sup>36</sup>. Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej i Żeńskiej utworzone zostało też w 1932 r. w Jastrzębnikach. W latach 1932–1937 na terenie miejscowości Zagórna w gminie Brzeziny działało Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej z siedzibą w remizie OSP. Kierownictwo objął tu proboszcz parafii w Giżycach ks. Ulatowski<sup>37</sup>. Lokalne koło Młodzieży Żeńskiej w Zagórnej liczyło 26 członkiń<sup>38</sup>. Działalnością o podobnym charakterze odznaczało się koło w Koźminku. 24 listopada 1935 r. w sali remizy strażackiej zorganizowano tu uroczystość dziesięciolecia istnienia Katolickich Stowarzyszeń Młodzieży Żeńskiej i Męskiej. W programie znalazło się wystawienie sztuki teatralnej w reżyserii miejscowego proboszcza ks. Kochanowicza *Polonia semper fidelis*<sup>39</sup>.

<sup>33</sup> „Kronika Diecezji Włocławskiej” 1934, nr 12, s. 304–305.

<sup>34</sup> J. Milińska-Stasiak, *Z dziejów parafii w Opatówku*, Opatówek 2012, s. 109.

<sup>35</sup> Archiwum Parafialne w Liskowie, T. I (1897–1913) 1913/37. Protokół z zebrania członkiń Parafialnego Koła Kobiecego w sprawie pracy w ochronkach parafialnych.

<sup>36</sup> R. Łuczak, *Historia wsi Piątek Wielki*, s. 92, [http://www.wtg-gniazdo.org/upload/opracowania/Roman\\_Luczak-Historia\\_wsi\\_Piatek\\_Wielki.pdf](http://www.wtg-gniazdo.org/upload/opracowania/Roman_Luczak-Historia_wsi_Piatek_Wielki.pdf) (dostęp: 22.07.2020 r.)

<sup>37</sup> M. Małecki, *Dzieje obszaru gminy Brzeziny w powiecie kaliskim*, Kalisz 2012, s. 117.

<sup>38</sup> APK, sygn. 75, Zespół Akt Starostwo Powiatowe w Kaliszu 1918–1939, s. 69–70.

<sup>39</sup> D. Wańka, *Koźminek. Zarys dziejów*, Kalisz 2000, s. 64.

Przedstawicielki kół na swym terenie organizowały spotkania, pielgrzymki, prowadziły działalność kulturalną – głównie przygotowywano przedstawienia teatralne o charakterze patriotycznym, rozgrywki sportowe, zabawy i loterie.

W omawianym okresie doszukać się też można pojedynczych kobiet wśród członków wspierających Ochotniczą Straż Pożarną zarówno na terenie miasta jak i w okolicznych wsiach. Wchodziły one w skład tzw. drużyn samarytańsko-pożarniczych. Częstym zjawiskiem na tym terenie było powoływanie kobiet w skład komitetów, jakie tworzyły się okazjonalnie. Były one zazwyczaj wynikiem krajowych lub terenowych inicjatyw. W powiecie kaliskim organizowano szereg zbiórek, imprez okolicznościowych, które miały powszechny charakter, np. „Dar Narodowy 3 Maja”, Gminne Obchody 10-lecia Odzyskania Niepodległości, 150 rocznicy Niepodległości Stanów Zjednoczonych Ameryki, „Dzień Oszczędności”. Angażowały się w nie głównie miejscowe nauczycielki, przedstawicielki ziemiaństwa czy członkinie Kół Gospodyń Wiejskich.

Na wsi kaliskiej znajdującej się na pograniczu zaborów przez lata starano się stworzyć patronacki model relacji między dworem a wsią i realizować zadania pracy oświatowej wśród kobiet. Były one nakierowane zarówno na włościanki jak i na kobiety wywodzące się z kręgu ziemiańskiego. Ogółem w latach 1910–1914 w guberni kaliskiej działało 14 kółek Zjednoczonego Koła Ziemianek, a ich zasięg terytorialny obejmował na ogół obszar jednego powiatu<sup>40</sup>. Od grudnia 1917 do lipca 1918 r. przybyło 40 nowych kół gospodyń, w tym w guberni kaliskiej - 3<sup>41</sup>. Wśród aktywnych kobiet po odzyskaniu niepodległości nie zabrakło przedstawicielek warstwy ziemiańskiej, które kontynuowały na tym terenie myśl polskich kobiecych organizacji rolniczych. Elitarne Zjednoczone Koło Ziemianek poszerzało swoją działalność, aktywizując Koła Gospodyń Wiejskich. Niektóre z nich sięgały rodowodem czasów zaborowych<sup>42</sup>. Członkinie już wcześniej współpracowały tu z innymi kołami tej organizacji<sup>43</sup>. Uczest-

<sup>40</sup> „Ziemiańska”, październik 1912, s. 24–45. Za: E. Kostrzewska, *Kilka uwag na temat Szadkowskiego Koła Zjednoczonych Ziemianek na początku wieku XX*, „Biuletyn Szadkowski” 2007, t. 7, s. 134.

<sup>41</sup> *Zgromadzenie Wydziału Kółek Gospodyń*, „Ziemiańska” 1918, z. 6–7, s. 97–101.

<sup>42</sup> Była to przed odzyskaniem niepodległości najliczniejsza w Królestwie Polskim organizacja kobieca skupiona wokół wspólnych prac oświatowo-gospodarczych i patriotycznych na rzecz środowiska wiejskiego. Zob. *Pamiętnik Zjazdu Kobiet Polskich odbytego w dniach 11 i 12 maja 1913 r.*, Kraków 1913, s. 128; zob. K. Konarski, *Ruch stowarzyszeniowy w Warszawie w latach 1906–1915 (w świetle akt kancelarii gubernatora warszawskiego)*, [w:] *Z dziejów książki i bibliotek w Warszawie*, red. S. Tazbir, Warszawa 1961, s. 491–524.

<sup>43</sup> Ziemianki z guberni kaliskiej współpracowały z Delegacją Gospodyń Wiejskich innych miejscowości, podjęły decyzję o organizacji sąsiedzkich zjazdów. Prawdopodobnie były zainspirowane działalnością męskiego Stowarzyszenia Rolniczego Guberni Kaliskiej, które istniało od 1899 r. Wspomniana inicjatywa ziemianek kaliskich zasługuje na uwagę, ponieważ w owym czasie w Królestwie Polskim niewiele kobiet z kręgów ziemiańskich organizowało podobne spotkania. Zob. J. Bartyś, *Kółka rolnicze w Królestwie Polskim*, Warszawa 1974, s. 36.

niczki spotkań wymieniały doświadczenia, dotyczące praktycznych porad prowadzenia domu i wiejskiego gospodarstwa kobiecego. Podczas zebrań ziemianki wygłaszały referaty, omawiając np. organizowanie porządków domowych, prowadzenie gospodarstwa (głównie w zakresie ogrodnictwa, hodowli, mleczarstwa), wychowanie dzieci. Postawy kobiet kształtowały się pod wpływem wcześniejszych przemian, jakie miały miejsce na tym terenie, a metody pracy w kołach oparto na zasadzie inicjatywy i pomocy ziemianek, nauczycielek wiejskich bądź angażowanych instruktorek. Podstawowymi formami pracy były — zebrania członkiń kół, zjazdy, wycieczki, pokazy, pogadanki, referaty wygłaszane przez ziemianki i zapraszanych prelegentów, kursy teoretyczne i praktyczne, dotyczące różnej tematyki<sup>44</sup>. Kobiety wiejskie długo nie odczuwały potrzeby organizowania się i wiele wysiłków musiały podjąć organizatorki i najenergiczniejsze z gospodyń, które rozumiały, że tylko wspólna działalność może uczynić pracę kobiety na wsi lepszą i efektywniejszą. Wiele problemów wynikało z tradycyjnych poglądów i zacofania. Podczas szeroko prowadzonej działalności oświatowej na wsi wpajano kobietom zasady racjonalnej organizacji pracy, przeciwstawiać się dawnym postawom, gdzie żona-gospodyni, nie rozumiejąca konieczności zmian, często spychana była do roli siły roboczej, przeciążona pozostawała nadmiarem obowiązków, nieświadomiona i niechętna nowatorstwu.

Na terenie wsi kaliskiej aktywnie na tym polu działała Kazimiera Wyganowska — właścicielka majątku w Warszówce, Pietrzykowie oraz Złotnikach Wielkich. Wraz z mężem angażowała się w pracę społeczną<sup>45</sup>. Pełniła funkcję sekretarza sekcji gospodarstwa kobiecego przy Towarzystwie Rolniczym. Została przewodniczącą Zjednoczonego Koła Ziemianek Powiatu Kaliskiego. Pod jej kierunkiem koło prowadziło kursy dla ochroniarek oraz zajęcia praktyczne

<sup>44</sup> Poza kursami z dziedziny gospodarstwa domowego organizowano też kursy hodowli drobiu i trzody. Hodowla ta była na wsi powszechna i kierowały nią gospodynie. Na kursach hodowlanych instruktorki i prelegenci uczyli kobiety odpowiedniego żywienia inwentarza, stosowania szczepionek przeciwko zarazom, hodowania gatunków rasowych, urządzania kurników, chlewni. Poza tymi kursami prowadzono także kursy porządków domowych, higieny. Popularne były na wsi kursy kroju i szycia, umożliwiające gospodyniom zdobycie umiejętności wykonania odzieży na potrzeby własne i rodziny. Zwracano uwagę na wykorzystywanie materiałów lnianych i zachowanie w ubiorach tradycyjnych ludowych wzorów. Poza kursami prowadzono również konkursy, głównie ogródków warzywnych i hodowli. Ich celem było nauczenie racjonalnej produkcji w gospodarstwie kobiecym, ale również podniesienie dochodowości gospodarstw.

<sup>45</sup> Wojciech Wyganowski pełnił ważne funkcje w Towarzystwie Kredytowym Ziemskim, Kaliskim Towarzystwie Wzajemnego Kredytu i Towarzystwie Dobroczyńności. Za jego prezesury rozwinęło się Gubernialne Towarzystwo Rolnicze. Sprawdzał się w roli organizatora oddziałów powiatowych i animatora kółek włościańskich, do których jeździł z licznymi odczytami. Angażował się w działalność Polskiej Macierzy Szkolnej, budowę kaliskiej Szkoły Handlowej i prace na rzecz niezamożnych uczniów.

z prowadzenia gospodarstwa przydomowego<sup>46</sup>. Podobną inicjatywą wykazała się Zofia Chrystowska, właścicielka majątku w Tłokini. Była kolejną przewodniczącą Zarządu Powiatowego Stowarzyszenia Zjednoczonych Ziemianek w Kaliszu. W latach trzydziestych XX w. uczestniczyła w zebraniu delegatek Kół Ziemianek Województwa Łódzkiego w Ostrowie pod Łaskiem. Stowarzyszenie Zjednoczonych Ziemianek w Kaliszu zdominowane było w ówczesnym czasie przez zwolenniczki Stronnictwa Narodowego. Głosiły hasła podnoszenia kultury domowych gospodarstw. Sama Zofia Chrystowska prowadziła w majątku kursy dla panien z rodzin ziemiańskich, które pod jej okiem uczyły się prowadzenia domu<sup>47</sup>.

W tym okresie coraz częściej pojawia się potrzeba włączania kobiet wiejskich do prac w dziedzinie oświaty, kultury, gospodarki. Stopniowo i same gospodynie zaczęły dążyć do zdobywania wiedzy i polepszania sposobów gospodarowania. Umożliwiała im to głównie aktywna praca w Kołach Gospodyń Wiejskich (KGW), które stały się w tym okresie niezwykle ważnym elementem pracy społeczno-oświatowej na wsi. Jako koła specjalne zatwierdzone przez prezydium Centralnego Towarzystwa Organizacji i Kółek Rolniczych zgodnie z założeniami statutowymi mogły powstawać w każdej miejscowości, o ile liczba członków wynosiła 10 (w województwach wschodnich 7) i właściwe zwierzchnie Okręgowe Towarzystwo Organizacji i Kółek Rolniczych wyrazi swą akceptację na piśmie. Celem kół było zrzeszanie gospodyń wiejskich dla prowadzenia planowej pracy gromadzkiej opartej na zasadach samopomocy społeczno-zawodowej przez systematyczne oddziaływanie w kierunku podnoszenia oświaty zawodowej, kultury i stanu gospodarczego zrzeszonych. Szczególnie zwracano uwagę na organizowanie i prowadzenie działalności skupiającej się na pogłębianiu specjalizacji fachowo – zawodowej członkiń oraz podniesienie kultury i stanu gospodarstwa kobiecego na danym terenie<sup>48</sup>. Członkinią koła mogła zostać każda kobieta, uczciwa obywatelka polska, która prowadzi wiejskie gospodarstwo kobiece lub też kobieta, która interesuje wiejskie gospodarstwo, prowadzi działalność społeczną wśród gospodyń wiejskich. Statut gwarantował kobietom równy dostęp do korzystania z działalności organizacji. Wymagał też wnoszenia składek członkowskich. Władzę stanowił zarząd, składający się z trzech osób wybieranych na 1 rok na ogólnym zebraniu.

Na terenie powiatu kaliskiego rejestracji kół dokonywano u notariusza. Akty sporządzał głównie Stanisław Bzowski – notariusz przy Kaliskim Sądzie Okrę-

<sup>46</sup> Już w 1909 r. w czasie głośnej kaliskiej Wystawy Pracy Kobiet Wyganowska zaprezentowała szal koronkowy typu duchesse (koronka gipiurowa). Zob. A. Tabaka, *Wszystko dla pań. Alternatywny przewodnik po Kaliszu*, Kalisz 2018, s. 107.

<sup>47</sup> A. Tabaka, M. Błachowicz, *Palac Chrystowskich w Tłokini Kościelnej*, Tłokinia Kościelna 2013, s. 56.

<sup>48</sup> Archiwum Państwowe w Łodzi (APŁ), sygn. 381, Urząd Wojewódzki Łódzki, Koło Gospodyń Wiejskich w Chlewie gm. Staw. Statut, s.1.

gowym. Na podstawie zebranych informacji można przyjąć, iż najstarszym kołem w powiecie kaliskim jest Koło Gospodyń Wiejskich w Liskowie, które powstało już w styczniu 1902 r. z inicjatywy ks. Wacława Blizińskiego przy współpracy ziemianki Marii Kurczewskiej. Początkowo nosiło nazwę Kółko Ziemianek Liskowa<sup>49</sup>. Organizacja skupiała „rozumniejsze gospodynie, które pragnęły wydzwignąć wieś z zacofania oraz udoskonalić pracę kobiet i ich mężów. Początkowo praca w kole była bardzo trudna i niebezpieczna”<sup>50</sup>, grupa kobiet była niewielka. Już w 1908 r. organizowano tu kursy z rolnictwa i hodowli, higieny. Pierwszymi wykładowcami byli okoliczni ziemianie: Wojciech Wyganowski z Pietrzykowa i Antoni Piątkowski z Dębska (przedstawiciel Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Warszawie). Od 1909 r. w działania włączyła się nauczycielka Maria Kleczyńska<sup>51</sup> – współpracownica liskowskiego proboszcza na polu oświatowym<sup>52</sup>. Obok prowadzenia ochronki zajmowała się rachunkami i korespondencją miejscowej spółdzielni. Była organizatorką i kierowniczką kursów praktyczno-zawodowych dla dziewcząt w latach 1920–1927 (późniejsza Szkoła Zawodowa Żeńska). Szkoła zajmowała się promowaniem gospodarstwa wiejskiego. Uczono gotowania, szycia, hafciarstwa, tkactwa, chowu drobiu i innego inwentarza. Uczyły się tu dziewczęta z miejscowego sierocińca, ale też z pobliskich miejscowości. Słynęła z bardzo dobrych kucharek, krawcowych i gospodyń. Kleczyńska prowadziła sklep spółdzielni liskowskich w Kaliszu<sup>53</sup>. Później prace na rzecz kobiet inicjowała Halina Sprusińska – żona dyrektora Szkoły Rolniczej, która od 1911 r. organizowała pokazy, pogadanki, przedstawienia teatralne oraz pomagała w sprowadzeniu nowych drzew z Zakładu Horsera, nowoczesnych nasion, nawozów sztucznych oraz nowych ras drobiu. Te inicjatywy spotykały się ze sporym zainteresowaniem właścianek. Po odzyskaniu niepodległości koło przyciągało coraz więcej gospodyń. W 1931 r. posiadało własny sztandar, w 1935 r. zakupiło dużą magiel, szatkownicę do kapusty. W 1937 r. urządziło Ogródek Jordanowski. Członkinie koła przedstawiły swe osiągnięcia np. podczas Ogólnopolskich Wystaw Rolniczych w 1925 r. i 1937 r., które miały miejsce w Liskowie. Efekty postępu rolniczego na wsi podziwiali przedstawiciele władz państwowych, goście z całego kraju, ale i przedstawiciele wycieczek z zagranicy. Do najważniejszych osiągnięć kobiecej działalności na tym terenie zaliczyć można podnoszenie wydajności i jakości ho-

<sup>49</sup> M. Wolarz, *Koło Gospodyń Wiejskich w Powiecie Kaliskim*, „Rocznik Kaliski” 2017, t. XLIII, s. 282.

<sup>50</sup> A. Maciejewska, *Jubileusz Kola Gospodyń Wiejskich w Liskowie*, „Liskowianin” 1997, nr 2, s. 1–2.

<sup>51</sup> W latach 1924–1926 jej brat Zygmunt Kleczyński był kierownikiem Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej w Liskowie. W latach 1926–1927 pracował w zakładach H. Cegielskiego w Poznaniu, później powrócił i krótko pełnił funkcję dyrektora szkoły.

<sup>52</sup> W tym okresie powstało „Ognisko Matki i Dziecka” oraz zostaje założona ochronka.

<sup>53</sup> M. Sobczak-Waliś, *Wspomnienie o Kleczyńskich w Liskowie*, „Liskowianin” 2010, nr 1–4, s. 60.

dowli, wprowadzenie kontraktacji owoców<sup>54</sup>, a przede wszystkim systematyczne wpływanie na rozwój oświatowy kobiet.

W marcu 1921 r. rozpoczęło działalność koło o podobnym charakterze w Opatówku. Jego celem było uświadamianie społeczeństwa przez odczyty o tematyce gospodarczej. Działające tu Koło Polek jak i Koło Gospodyń Wiejskich zapewniały sobie na tym terenie fundusze na działalność odczytową przez wypożyczanie międłarki, którą otrzymały od ziemianki Schlösserowej. Próbowano organizować kursy edukacyjne, które jednak nie cieszyły się popularnością. Natomiast odczyty, np.: „O pomocy w nagłych wypadkach”, „O wychowaniu dzieci”, „O hodowli drzew owocowych” itp. spełniały swą rolę. W latach dwudziestych Koła zorganizowały w Opatówku zabawy taneczne, jednak nadrzędnym celem ich pracy była działalność kulturalno-oświatowa realizowana zwłaszcza poprzez odczyty.

Miejscowość Chlewo pojawia się na kartach wspomnień Marii Dąbrowskiej. Pisarka w uzupełnieniu do dzienników – *Kalisz 1923 r.* pisała: „Pewnego dnia pojechalśmy do wsi Chlewo, naszej przed wojną parafii, gdzie pochowany był mój ojciec”<sup>55</sup>. Tutaj też zarejestrowane zostało Koło Gospodyń Wiejskich. Jego Statut wskazuje na datę 18 października 1930 r. Na podstawie prawa o stowarzyszeniach korzystało ono „ze wszystkich praw przysługujących osobom prawnym w Państwie Polskim”. Siedzibą koła była Szkoła Podstawowa w Chlewie. Organizacja obejmowała swą działalnością okoliczne miejscowości. Akt notarialny sporządzony przez notariusza kaliskiego Stanisława Bzowskiego 30 grudnia 1930 r. wskazuje, iż założycielkami były: Franciszka (z Dąmbskich) Sokolnicka – żona Jana Sokolnickiego zamieszkała w Naczesławicach, Mariana z Damazerów Leszkowa – żona Michała Leszka zamieszkała w Morawkach, i Zofia Ukleja – osiemnastoletnia panna zamieszkała we wsi Chlewo<sup>56</sup>. Powyższe informacje potwierdza notatka policyjna z 14 stycznia 1931 r. W sprawozdaniu podaje się przynależność do Stronnictwa Narodowego.

W tym samym roku zawiązuje się Koło Gospodyń Wiejskich w Rychnowie. Jako datę powstania podaje się 12 grudnia 1930 r. W 1936 r. prezeską była Stanisława Kozerowa – żona gospodarza rolnego, jej zastępczynią Aniela Ławińska – żona sklepikarza oraz Anna Kostecka – żona rzeźnika. Notariusz Stanisław Bzowski 30. 12. 1930 r. przy Kaliskim Sądzie Okręgowym zatwierdził oficjalnie działalność koła. Organizacja posiadała własną pieczętą i skupiała 19 ko-

<sup>54</sup> A. Maciejewska, *Jubileusz Koła Gospodyń Wiejskich w Liskowie*, „Liskowianin” 1997, nr 2, s. 1.

<sup>55</sup> Pisarka wraz z rodziną mieszkała w Wojsławicach pod Błaszakami. W lutym 1912 roku umiera Józef Szumski. Zostaje pochowany na cmentarzu w Chlewie. Zob. E. Polanowski, *Maria Dąbrowska. W krainie dzieciństwa i młodości*, Poznań 1989, s. 42.

<sup>56</sup> APL, sygn. 381, Urząd Wojewódzki Łódzki, Koło Gospodyń Wiejskich w Chlewie gm. Staw, s. 7–9.

biet<sup>57</sup> przynależących do Stronnictwa Narodowego. Siedzibą koła był Dom Ludowy w Rychnowie.

W Domu Ludowym miało również swą siedzibę Koło Gospodyń Wiejskich w Goliszewie. Notatka policyjna wskazuje, iż członkinie deklarowały przynależność do Stronnictwa Narodowego. W skład zarządu wchodziły: Zofia Stanisława Binkowa – gospodyni, Antonina Rogacka – gospodyni i Jadwiga Uchotowska lat 27 – nauczycielka. Działalność koła potwierdził notariusz Stanisław Bzowski 28 listopada 1930 r.<sup>58</sup> Ponadto na terenie powiatu działało również Koło Gospodyń Wiejskich w Choczu, które początkowo funkcjonowało jako Liga Kobiet.

Podejmowane przez Koła Gospodyń Wiejskich działania pozwalają kobietom na wsiach wyjść z domu, rozwijać się, wymieniać doświadczeniami, a przede wszystkim zdobywać wiedzę. Stają się one „bardziej wyrobione społecznie”. Kierownik kaliskiego oddziału Okręgowego Towarzystwa Organizacji i Kółek Rolniczych Horczak w piśmie z 1 marca 1933 r. informował o zwiększonych potrzebach finansowych związanych z prowadzoną na wsi działalnością. Instruktorzy działali w terenie na rzecz podniesienia rolnictwa i hodowli, pisali dla interesantów podania, wyjeżdżali na wizytacje gospodarstw. Towarzystwo organizowało cykliczne spotkania i konkursy<sup>59</sup>. Kierownik w piśmie podkreślił, jak ważna jest praca na rzecz kobiet „Jesteśmy jednak zdania, że praca organizacyjna wśród gospodyń wiejskich jest nie mniej ważna, gdyż wyrobienie społeczne kobiet wiejskich w znacznej mierze decyduje o całokształcie życia wsi i bez podniesienia kulturalnego gospodyń wiejskich trudno myśleć o podniesieniu poziomu drobnego rolnictwa”<sup>60</sup>, które było w latach trzydziestych jednym z wiodących zadań Kaliskiego Powiatowego Związku Samorządowego<sup>61</sup>. W Sprawozdaniu z działalności Sekcji Kół Gospodyń Wiejskich w okresie 1 IV 1933 r. – 31 III 1934 r. wskazano, iż odbyło się 6 zebrań zarządu sekcji, założono 8 nowych kół. Odbyło się 107 zebrań kół w terenie we wskazanym okresie, a z udziałem instruktorki 72. Ponadto miały miejsce 32 zebrania zarządów kół, w 25 uczestniczyła instruktorka. Zorganizowano łącznie 3 wycieczki, odbyło się 7 zjazdów sekcji. Organizowane były konkursy powiatowe zakoń-

<sup>57</sup> APŁ, sygn. 442, Urząd Wojewódzki Łódzki, Koło Gospodyń Wiejskich w Rychnowie pow. kaliskim, s. 5.

<sup>58</sup> APŁ, sygn. 385, Urząd Wojewódzki Łódzki, Koło Gospodyń Wiejskich w Goliszewie gm. Zborów, s. 4.

<sup>59</sup> Do konkursu przysposobienia rolniczego przystąpiło w tym czasie 106 zespołów z 916 uczestnikami.

<sup>60</sup> APŁ, sygn. 2941, Pismo O.T.O. i K. R. w Kaliszu z 25.03.1933 r., Kaliski Powiatowy Związek Komunalny, s. 501–502.

<sup>61</sup> Obok zalesiania nieużytków, rozwoju hodowli, ogrodnictwa i weterynarii prowadzona była stała współpraca z Okręgowym Towarzystwem Organizacji i Kółek Rolniczych, Sekcją Kół Gospodyń Wiejskich, Komisją Przysposobienia Rolniczego i Związkiem Spółek Wodnych, jak również Szkołą Hodowlaną w Liskowie i Szkołą Gospodarstwa Domowego w Liskowie.

czono pokazem prac<sup>62</sup>. Na terenie powiatu kaliskiego w tym okresie przeprowadzono 48 kursów dla kobiet wiejskich: 6 kursów wypieku ciast – 71 słuchaczek, 3 kursy dotyczące przetworów owocowych – 19 słuchaczek, 5 kursów przetworów soli i warzyw – 44 słuchaczki, 1 kurs kapłonienia kogutów – 19 słuchaczek, 4 kursy poświęcone zdrowiu – 196 słuchaczek, 2 kursy ogrodnicze – 45 słuchaczek, 1 kurs hodowli i drobiu – 25 słuchaczek. Odbyły się też 24 kursy przedkonkursowe, w których uczestniczyło ogółem 156 słuchaczek oraz 2 kursy hodowlane – 42 słuchaczki<sup>63</sup>. Takie działania prowadzono zazwyczaj na terenie szkół, np. „W Nakwasinie 14 czerwca 1936 r. odbyła się wystawa robót kobiecych zorganizowana przez p. Misiowcównę Natalię<sup>64</sup> [...] 15 listopada 1936 r. prowadzono kurs robót kobiecych, w którym uczestniczyło 20 osób (...) prowadzono też wykłady: „Historia chłopów w Polsce”, „Historia Polski współczesnej”. Zainteresowanie wykładami było bardzo duże, przeciętnie uczestniczyło w nich 100–130 osób z całego rejonu. Wśród słuchaczy widzimy starych gospodarzy i gospodynie oraz młodzież [...] młodzież żeńska wykazuje dużo zapалу i chęci”<sup>65</sup>. Podobne inicjatywy podejmowano w okresie międzywojennym, głównie pod koniec lat dwudziestych i w latach trzydziestych na terenie wielu wsi powiatu kaliskiego.

Mówiąc o pracy organizacyjnej kobiet na terenie powiatu kaliskiego w dwudziestoleciu międzywojennym, warto zaznaczyć, iż u podłoża niskiej początkowo aktywności i pozycji społecznej kobiet mieszkających na kaliskiej wsi znajdowała się przede wszystkim mała wiedza o otaczającym świecie, tak ogólna, jak i fachowa. Powszechne było, szczególnie w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości, zjawisko analfabetyzmu. Proces budowania roli kobiety w życiu społecznym i gospodarstwie prowadził głównie poprzez oświatę szkolną i pozaszkolną, organizacje spółdzielcze, społeczne i katolickie. Z czasem wzrosła aktywność kobiet, np. w Kołach Gospodyń Wiejskich, organizacjach młodzieżowych, stowarzyszeniach czy komitetach powoływanych okazjonalnie. Ruch kobiecy nie miał tu jeszcze charakteru masowego, ale wprowadzał zmiany w myśleniu i budowaniu nowych postaw<sup>66</sup>. Najczęściej aktywnością wykazywa-

<sup>62</sup> W październiku 1933 r. powołano 14 zespołów konkursowych, a w 1934 r. zorganizowano 20 zespołów wiejskich.

<sup>63</sup> APŁ, sygn. 2941, Sprawozdanie z Działalności Kaliskiego Powiatowego Związku Samorządowego w Kaliszu za okres od 1 IV 1933–31 III 1934, Kaliski Powiatowy Związek Komunalny, s. 572.

<sup>64</sup> Kronika Szkoły Podstawowej w Nakwasinie, s. 7.

<sup>65</sup> Kronika Szkoły Podstawowej w Nakwasinie, s. 11.

<sup>66</sup> Tuż przed wybuchem drugiej wojny światowej nieco ponad 4 tys. Kół Gospodyń Wiejskich zrzeszało prawie 100 tys. członkiń. Zob. W. Mędrzecki, *Kobieta w rodzinie i społeczności wiejskiej w Polsce w okresie międzywojennym*, [w:] *Równe prawa i nierówne szanse: kobiety w Polsce międzywojennej*, red. A. Żarnowska i A. Szwarc, Warszawa 2000, s. 185. W 1938 r. dziewczęta stanowiły ok. 20–30% ogółu członków Związków Młodzieży Wiejskiej „Wici” i „Siew”. Zob. H. Brodowska, *Dziewczęta wiejskie w ruchu oświatowym w Polsce między-*

ły się młode dziewczęta, kobiety niezamężne i w wieku średnim, co potwierdza ogólnopolską tendencję. Pod wpływem realizowanych zadań kobiety wiejskie zaczęły modyfikować swe miejsce pracy, zachowując jeszcze tradycyjne wzorce i role<sup>67</sup>. Mimo równouprawnienia nie zaznaczyła się ich większa aktywność polityczna na tym terenie<sup>68</sup>. Kobiety nie piastowały wyższych funkcji we władzach samorządowych, choć uczestniczyły w zebraniach np. gromad wiejskich. Mieszkanki wsi kaliskiej w okresie międzywojennym coraz częściej były angażowane w życie społeczne lub też same organizowały przestrzeń społeczno-kulturalną. Nastąpił w tym okresie przede wszystkim wzrost ich aktywności w sferze życia prywatnego i publicznego<sup>69</sup>. Zaszły zmiany w świadomości kobiet wiejskich, rozpoczął się proces kształtowania nowych postaw. Ich stopień i zakres zależał od miejsca zajmowanego w hierarchii społecznej, uwarunkowań środowiskowych, a także indywidualnych losów.

## Bibliografia:

### Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Kaliszu, Zespół Akt Starostwo Powiatowe w Kaliszu 1918–1939.

- Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet. Oddział w Kaliszu (1938), sygn. 142.
- Zarząd Gminy Godziesze. Szkolnictwo i oświata, sygn. 66.
- Narodowa Organizacja Kobiet 1920–1938, sygn. 591.
- Zarząd Gminy Brzeziny, sygn. 75.

Archiwum Państwowe w Łodzi, Zespół Akt Urząd Wojewódzki Łódzki.

- Koło Gospodyń Wiejskich w Chlewie gm. Staw, sygn. 381.
- Koło Gospodyń Wiejskich w Rychnowie pow. kaliskim, sygn. 442.
- Koło Gospodyń Wiejskich w Goliszewie gm. Zborów, sygn. 385.

Archiwum Państwowe w Łodzi, Kaliski Powiatowy Związek Komunalny, Pismo O.T.O. i K. R. w Kaliszu z 25.03.1933 r., sygn. 2941.

---

wojennej, [w:] *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 1992, s. 147.

<sup>67</sup> Podejmowane formy aktywności zgodne były z kulturowym wzorcem płci, gdzie podstawowymi wartościami pozostają: miłość, macierzyństwo, moralność. Od kobiet nadal oczekuje się etyki życia politycznego i społecznego.

<sup>68</sup> Stan taki był charakterystyczny dla wsi polskiej omawianego okresu. W obliczu stereotypów płciowych mocno zakorzenionych zwłaszcza na wsi, przypisujących kobiety do sfery prywatnej a mężczyzn do publicznej, kobiety angażujące się w działalność polityczną były narażone na dyskryminację. Zob. J. Chałasiński, *Młode pokolenie chłopów*, t. II, Warszawa 1938, s. 392.

<sup>69</sup> T. Kitzwalter, *Procesy modernizacji a emancypacja kobiet na ziemiach polskich w XIX wieku*, [w:] *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX w. Zbiór studiów*, red. A. Żarnowska i A. Szwarc, Warszawa 1990, s. 1–9.

Archiwum Państwowe w Łodzi, Kaliski Powiatowy Związek Komunalny, Sprawozdanie z Działalności Kaliskiego Powiatowego Związku Samorządowego w Kaliszu za okres od 1 IV 1933–31 III 1934, sygn. 2941.

Archiwum Parafialne w Liskowie (1897–1913), t. I, 1913/37. Protokół z zebrania członkiń Parafialnego Koła Kobiecego w sprawie pracy w ochronkach parafialnych.

Kronika Diecezji Włocławskiej 1934, nr 12.

Kronika Szkoły Podstawowej w Nakwasinie, t. I, 1919–1934.

### Źródła publikowane

Maciejewska A., *Jubileusz Koła Gospodyń Wiejskich w Liskowie*, „Liskowianin” 1997, nr 2.

Sobczak-Waliś M., *Wspomnienie o Kleczyńskich w Liskowie*, „Liskowianin” 2010, nr 1–4.

*Z Kongresu Pracy Obywatelskiej Kobiet*, „Kobiety w Pracy”, nr 9, 1938.

*Z Narodowej Organizacji Kobiet*, „ABC Kaliskie” 1930, nr 100; „ABC Kaliskie” 1938, nr 254.

*Zgromadzenie Wydziału Kólek Gospodyń*, „Ziemiańska” 1918, z. 6–7.

### Opracowania

Andrysiak E., *Felicja Fączkowska (1860–1932). Twórczyni biblioteki publicznej i działaczka społeczna*, „Acta Universitatis Lodziensis” 2002, folia librorum 11.

Chojnowski A., *Kobiety i polityka w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Kobieta i świat polityki. Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX wieku*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 1994.

Kitzwalter T., *Procesy modernizacji a emancypacja kobiet na ziemiach polskich w XIX wieku*, [w:] *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX w. Zbiór studiów*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 1990.

Kostrzewska E., *Kilka uwag na temat Szadkowskiego Koła Zjednoczonych Ziemiaków na początku wieku XX*, „Biuletyn Szadkowski” 2007, t.7.

Małecki M., *Dzieje obszaru gminy Brzeziny w powiecie kaliskim*, Kalisz 2012.

Miluśka-Stasiak J., *Z dziejów parafii w Opatówku*, Opatówek 2012.

Tabaka A., Błachowicz M., *Pałac Chrystowskich w Tłokini Kościelnej*, Tłokinia Kościelna 2013.

Wańka D., *Koźminek. Zarys dziejów*, Kalisz 2000.

Wolarz M., *Koło Gospodyń Wiejskich w Powiecie Kaliskim*, „Rocznik Kaliski” 2017, t. XLIII.

### Źródła internetowe

- Łuczak R., *Historia wsi Piątek Wielki*, [http://www.wtg-gniazdo.org/-upload/opracowania/Roman\\_Luczak-Historia\\_wsi\\_Piatek\\_Wielki.pdf](http://www.wtg-gniazdo.org/-upload/opracowania/Roman_Luczak-Historia_wsi_Piatek_Wielki.pdf) (dostęp z dnia 22.07.2020 r.)
- Niemczyk M., *Narodowa Organizacja Kobiet (1919) w Łódzkiem*, <http://www.narodowalodz.pl/narodowa-organizacja-kobiet-1919-w-lodzkiem/> (dostęp z dnia 20.04. 2020 r.)
- Nowakowska D., *Koło Polek*, „Opatowianin” luty–lipiec–sierpień 1995; <http://www.biblioteka.opatowek.pl/historia/organizacje-kulturalno-spoeczne/kolo-polek.html> (dostęp z dnia 20.09. 2020 r.)
- Nowakowska D., *Narodowa Organizacja Kobiet*, „Opatowianin”, luty-lipiec-sierpień 1995; <http://www.biblioteka.opatowek.pl/historia/organizacje-kulturalno-spoeczne/narodowa-organizacja-kobiet.html> (dostęp z dnia 20.04.2020 r.)

## Organizational activities of women of Kalisz Region during the interwar period – selected aspects of social and educational activity

### Summary

Women's movement in interwar Poland encompassed several hundred organizations, differing among themselves by number of members, political affiliations, or programs. Aside from mass organizations, in local environments there were also women's movement structures which limited themselves to localized issues. The purpose of this article is to present the examples of formation of organizational activities among women of Kalisz Region during the interwar period, as well as social and educational efforts undertaken that have changed the awareness and attitudes of rural women.

**Keywords:** women`s movement, interwar period, Kalisz Region.